

Kristina Vaisvalavičiene

TRADICIONĀLAS KULTŪRAS ROBEŽU MAIŅA LIETUVIEŠU UN LATVIEŠU BĒRNU PERIODIKĀ (1866–1940)

Rakstā tiek analizētas tradicionālās kultūras pārmaiņu iezīmes lietuviešu un latviešu bērnu periodikā līdz 1940. gadam. Balstoties uz bērnu literatūras, nacionālisma un mediju teorētiku atziņām, tiek akcentēti tādi tautas lokalizācijas publiskajā telpā un laikā aspekti kā kultūras telpas un teritorijas iezīmēšana, kalendāra institucionalizēšana un vēsturiskās atmiņas konstruēšana.

Atslēgas vārdi: lietuviešu un latviešu bērnu periodika, nacionālā identitāte, tautas lokalizācija telpā un laikā, tradicionālās kultūras maiņa, kultūras institucionalizācija, vēsturiskās atmiņas konstruēšana, nacionālais kalendārs, mirušo piemiņas tradīcijas.

CROSSING THE BORDERS OF THE TRADITIONAL CULTURE IN LITHUANIAN AND LATVIAN CHILDREN PERIODICALS (1866–1940)

The period between the end of 19th century – the first half of the 20th century had been very important for Lithuanians and Latvians as a time, when the rights of the national language and culture had been strengthened and fortified. The rich sociocultural context, which appears in the children's periodicals of that time, allows to evaluate the efforts of the nation in order to define and keep the borders of traditional culture. The investigation of children's periodicals also helps to reconstruct the field of national literature of that time.

The aim of the paper is to investigate, what changes of the traditional culture appear in the Lithuanian and Latvian children's periodicals, published before 1940. Some aspects of the nation's location in the time and space are being stressed, such as: marking of the nation's culture and territory borders, institutionalization of the national calendar and construction of the historical memory.

The investigation is based on the comparative analysis of the main Lithuanian and Latvian children's periodicals, which were published before 1940: Lithuanian – “Šaltinėlis” (‘a little spring’, 1906–1914; 1928–1940), “Žiburėlis” (‘a little torch’, 1920–1944), “Žvaigždutė” (‘a little star’, 1923–1940), “Kregždutė” (‘a little swallow’, 1934–1940), “Vyturys” (‘a lark’ 1931, 1935–1940); Latvian – “Bērnu Pastnieks” (‘children's postman’, 1866–1869), “Jaunības Draugs” (‘the friend of the youth’, 1901–1904), “Jaunības Tekas” (‘the paths of the youth’, 1910–1915;

1920–1930), “*Biīte*” (‘a little bee’, 1912–1916), “*Latvijas Jaunatne*” (‘the youth of Latvia’, 1924–1940), “*Cīrulītis*” (‘a little lark’, 1923–1940), “*Jaunais Cīrulītis*” (‘the new little lark’, 1926–1934). Due to the confessional and some historical similarities between Lithuanians and Latgalians, there are also two Catholic Latgalian magazines – “*Sauleite*” (‘the little sun’, 1926–1940) and “*Katōļu Dzeive*” (‘the life of Catholics’, 1926–1940) – analyzed, despite the fact, that they were aimed at both children and youth.

The theoretical background of the research is based on the works of sociologists and anthropologists of culture (Benedict Anderson, Anthony D. Smith, Orvar Löfgren), as well as on some theories of media (Denis McQuail, Herbert Marshall McLuhan). The binary opposition of the self and the other (Löfgren 1991: 105, Smith 1994: 20–22) is being used as a border marker of the traditional culture in the texts of children’s periodicals.

The borders of traditional culture in the children’s periodicals change depending on the fact, who and when is talking in the name of the nation – priests, teachers, supporters of the different ideological or confessional camps. As a result of the individually made or institutionalized censored editorial selection of textual material, the national culture is being institutionalized and subordinated for the realization of different purposes. The language of the ethnic group is the first thing the national press institutionalizes, and that helps the community to imagine itself (Anderson 1999). The symbolic value of the language is absent in such Latvian children’s magazines as “*Bērnū Pastnieks*” and “*Bitīte*”, which were edited by the priests of German origin and were published only for the purpose of religious education. The language, as well as nation’s territorial location, had mostly been emphasized in the Lithuanian children’s periodicals. The declarative tendency of self-defining (names of periodicals, maps, lists of the readers’, collective photos of the children, explanations about nationality and the state) indicates the existing mechanism of the nation’s territory and culture defense. The defensive politics in Lithuania was established as a result of the traumatic experience of the long-lasting repressive actions (Lithuanian press ban (1864–1904), the occupation of Vilnius district by Polish nationalists (1919–1939) etc.). The Latvian language as the national symbol was presented in the Latvian children’s magazines “*Jaunības Draugs*”, “*Jaunības Tekas*” and “*Cīrulītis*”, but its symbolic capital was being increased by the actualization of traditional culture (folklore), native literature and national historic memory (the biographies of distinguished Latvians, nation’s relations with antiquity, nobles or saints).

The periodicity and cyclic recurrence of the periodicals had institutionalized the time and the rhythm of the readers’ life. In the context of nation’s efforts of self-determination in time and space, the changes of the traditional culture borders are best seen in the traditions of commemoration of the dead. The interpretations of the commemoration of the dead depend on, what is being emphasized – the end of the individual person’s life or the death in the context of nations history. The

discourse of death and the commemoration of the dead have been actualized mostly in the issues of children's periodicals, published during the period between October and December. This period according to folkloristic Baltic tradition was called as a period of souls and was celebrated with the rituals of soul-feeding and gratitude to the souls of forefathers. The Christian liturgical day of the Commemoration of All the Faithful Departed (in Catholic tradition) or the Day of all Souls (in the Protestant tradition) were not directly included in the calendar of children's periodicals until 1918. But there were a lot of published texts, actualizing the theme of orphans as well as a lot of traditional genres, which were characteristic to that period of the year, e. g., tales about orphans and beggars, mythological stories about roaming souls etc. In the independent Latvia the traditional mood of the period in Latvian children's periodicals was covered by the celebration of proclamation of the state (November 18) and the commemoration of the perished in the battles for independence. In Lithuanian and Latgalian periodicals of that time ("Šaltinėlis", "Žvaigždutė", "Kregždutė", "Sauleite") the Catholic liturgical celebration of Commemoration of All the Faithful Departed was institutionalized (the very name of it appeared in the titles of publications, children were asked to pray for the souls of the dead relatives, etc.), which helped to keep the traditional themes and genres. The necessity to construct historical memory of the children and to educate them in patriotic mood widened the meaning of the commemoration day (children were asked to pray for national heroes and to look after graves of buried soldiers). The tendency to organize official ceremonial commemoration of the dead had influenced traditions in the private field – in the middle of the 30s the children are encouraged not only to pray for the souls of their dead relatives, but also to look after their graves and to take part in the mass celebrations – all that indicated the nations efforts to inscribe history of individuals in the history of the nation. The representation and explanation of the national traditions and rituals in the children's periodicals not only constructed the national identity of the young readers, but also strengthened their place in the national community and supplemented the understanding of the nation's whole, its history and future. Children in the periodicals of the time were shown as ones, who inherit and pass on the traditions to the future generations.

Keywords: Lithuanian and Latvian children's periodicals, national identity, nation's location in the time and space, changes of the traditional culture, institutionalization of the culture, construction of the historical memory, national calendar, commemoration of the dead.

Ievads

Bērnu periodika ir dažādu zinātņu nozaru pētījumu objekts. Arī literatūrzinātniskajiem pētījumiem tā ir interesanta ne tikai tāpēc, ka tajā ir itin daudz daiļliteratūras tekstu, bet arī tāpēc, ka tajā parādās bagāts iekšējais sociokulturālais konteksts, kas ļauj rekonstruēt atsevišķa perioda literatūras lauku un tā dalībniekus,

viņu vērtības, nostāju, iespējas un nolūkus. 19. gs. beigas – 20. gs. pirmā puse lietuviešiem un latviešiem bija ļoti svarīgs nacionālās valodas un nacionālās kultūras nostiprināšanās laika posms. Lietuviešu un latviešu bērnu periodikas izdevumi, kas tika izdoti tajā laikā, akumulēja sabiedrības kultūras un tautas nākotnes stratēģisko informāciju, taču līdz šim pētnieki tiem nav pievērsuši lielāku uzmanību. Bērnu periodika Lietuvā un Latvijā tika aplūkota tikai nacionālās žurnālistikas (Grigulis, Treijs 1992; Urbonas 2002) un bērnu literatūras vēstures (Osmanis 1977; Auryla 1986; Raguotienē 1995) kontekstā, nemēģinot ieskatīties periodikas un sabiedrības mijiedarbības procesos, kuri veicināja ne tikai bērnu literatūras un kultūras lauka attīstību, bet arī ietekmēja nacionālās identitātes, nacionālās kultūras kristalizēšanos.

Šā raksta mērķis – aplūkot, kādas tradicionālās kultūras pārmaiņas ir novērojamas lietuviešu un latviešu bērnu periodikā no tās pirmsākumiem līdz 1940. gada jūnijam, kad nacionālo valstu dzīvi un kulturālu attīstību izjauca padomju okupācija un Otrā pasaules kara kataklizmas. Meklējot atbildi uz jautājumu, kā uz tradicionālo kultūru iedarbojas kultūras institucionalizēšanas un nacionālās identitātes konstruēšanas principi, pētījumā tiek akcentēti tādi tautas lokalizācijas publiskajā telpā un laikā aspekti kā kultūras telpas un teritorijas iezīmēšana, kalendāra institucionalizēšana un vēsturiskās atmiņas konstruēšana.

Pētījums tiek balstīts uz kultūras sociologu Benedikta Andersona (*Benedict Anderson*), Antonija D. Smita (*Anthony D. Smith*), Orvara Lofgrena (*Orvar Löfgren*), kā arī mediju teorētiķu Denisa Makveila (*Denis McQuail*) un Herberta Maršala Makluhana (*Herbert Marshall McLuhan*) atziņām par periodiku un literatūru, kas ļauj vienā pētījumā apvienot gan literāros, gan neliterāros tekstus un to kontekstus, kā arī sekot to korelācijai. Minēto pētnieku piedāvātais etnisko un nacionālo kultūru robežšķirtni noteicošais mehānisms ļauj dekonstruēt tautas lokalizēšanos telpā un laikā centienus un izdarīt secinājumus par to pastāvēšanas un maiņas iemesliem.

Latvijā par pirmo bērnu periodiskā izdevuma mēģinājumu tiek uzskatīts 1866. gadā Rīgā vācu izcelsmes luterāņu mācītāja Johana Jūlija Hugo Braunšveiga izdotā mēnešraksta „Draugs un Biedris” pielikums „Bērnu Pastnieks” (1866–1869; Grigulis, Treijs 1992: 30). Lietuvā pirmo periodisko izdevumu „Šaltinēlis” (‘avotiņš’) bērni sagaidīja tikai pēc drukas aizlieguma atcelšanas, kad 1904. gadā, līdzīgi kā Latgalē, tika atjaunota grāmatu izdošana latīņu burtiem.¹ „Šaltinēlis” (1906–1914) tika izdots Seinoss² kā laikraksta „Šaltinis” (‘avots’) iknedēļas pielikums. Četru lappušu pielikumu rediģēja Seinū garīgā katoļu semināra mācītāji un klēriķi, un tas bija vienīgais periodiskais izdevums lietuviešu bērniem līdz pat Pirmajam pasaules

¹ Londonā pirmais bērnu žurnāls izdots 1751. g., Vācijā – 1773. g., Zviedrijā – 1766. g., Francijā – 1768. g., Krievijā – 1785. g., Amerikā – 1789. g., Indijā – 1818. g., Polijā – 1824. g., Latvijā – 1866. g., Igaunijā – 1901. g., Lietuvā – 1906. g. (Raguotienē 1995; Carus 1996; Grigulis, Treijs 1992).

² Pilsētiņa toreizējā Suvalku guberņā, tagad atrodas Polijas teritorijā. 1904.–1914. g. tur bija izveidojies nozīmīgs lietuviešu kultūras centrs, nodibināta katoliskās lietuviešu preses izdevniecība.

karam. Latviešu bērniem šajā periodā papildus jau minētajam „Bērnu Pastniekam” tika izdoti vēl četri izdevumi: par pirmo nacionālo bērnu žurnālu uzskatāmais „Jaunības Draugs” (1901–1904,³ red. Juris Rozēns), „Jaunības Tekas” (1910–1915), „Bērnu Draugs” (1911–1914), „Bitīte” (1913–1915). Žurnālu „Jaunības Draugs” un „Jaunības Tekas” saturs adresāta vecuma ziņā bija ļoti nevienmērīgs – līdzās vidējo un vecāko klašu skolēniem piemērotiem tekstiem tika publicēta arī mazākiem bērniem adresēta lasāmviela. Izdevumu redaktori šo problēmu mēģināja risināt, izveidojot t. s. stūrītus jaunākā vecuma bērniem, taču kā atsevišķām nodaļām tām nebija patstāvības un iekšējās struktūras, tāpēc, vērtējot šos žurnālus saskaņā ar šajā pētījumā izvēlēto aspektu, ir jāievēro arī tā informācija, kura bieži pārsniedz bērna vecuma kompetenci.

Gan Lietuvā, gan Latvijā bērnu periodika uzplauka valstu neatkarības periodā – līdz 1940. gadam katrā valstī tika izdoti aptuveni 30 dažādu nosaukumu izdevumi. Šajā rakstā tiek aplūkoti ievērojamākie no tiem: jau minētais lietuviešu „Šaltinēlis”, kura izdošanu 1928. gadā Marijampolē atjaunoja un ko līdz 1940. gadam rediģēja marijāņu mācītāji–mūki, žurnāli „Žiburēlis” (‘gaismeklītis’; 1920–1940),⁴ „Žvaigždutē” (‘zvaigznīte’; 1923–1940), „Kregždutē” (‘bezdelīdziņa’; 1934–1940), „Vyturys” (‘cīrulīš’; 1931, 1935–1940). No latviešu žurnāliem tiek analizēti jau minētie „Bērnu Pastnieks”, „Jaunības Draugs”, „Jaunības Tekas” (1910–1915; 1920–1930), kā arī „Latvijas Jaunatne” (1924–1940) un „Cīrulītis” (1923–1940), „Jaunais Cīrulītis” (1926–1934). Lai būtu iespējams novērot konfesionālās piederības ietekmi tradīcijas maiņai latviešu žurnālos, tiek aplūkots arī katoļticīgajā Latgalē izdots žurnāls „Sauleite” (1926–1940), kaut satura ziņā to pieskaitīt bērnu periodikai var tikai visai nosacīti; kā papildu avots – arī žurnāla „Katõļu Dzeive” (1926–1940) teksti.

Tradicionālā kultūra un mediji: teorētiskās atziņas un metode

Visplašākajā nozīmē tradīcija ir konkrētā ļaužu kopienā izveidojies uzskatu, ieradumu un darbību kopums, kas tiek nodots tālāk no paaudzes paaudzē. Latviešu zinātniece Dace Bula, apkopojot mūsdienu folkloristikas teoriju paradigmas, uzsver, ka, runājot par tradīciju, nedrīkst to uztvert kā kaut ko nemainīgu, tieši otrādi, pētnieku uzdevums esot pamanīt tradīcijai piemītošo mainīgumu, kā arī pievērsties tradīcijai kustībā – tās tapšanai, vēsturei un dzīvei noteiktā laikposmā, noteiktas sabiedrības lietojumā (Bula 2011: 174). Etnisko vai nacionālo tradīciju kopums ir viena no vispārīgākajām un visspilgtākajām iezīmēm, kuras apvieno (un no citām atdala) kādas valodas lietotājus. Pēc zviedru kultūras antropologa O. Lofgrena

³ Žurnāls tika izdots līdz 1915. g., taču 1904. g. augustā, kad redaktora amatu pārņēma grāmatnieks, izdevējs un mācītājs Jānis Aleksandrs Freijs, žurnāls pakāpeniski zaudēja nacionālo raksturu un tika orientēts vairāk uz jaunatni. Šajā rakstā tiek izskatīts tikai agrīnais žurnāla posms.

⁴ Žurnāls „Žiburēlis” ar pusgada pārtraukumu tika izdots līdz pat 1944. g. jūnijam, taču, tā kā gandrīz visi šajā rakstā aplūkoti izdevumi pastāvēja tikai līdz 1940. g. vidum, vēlākais posms pētījumā netiek iekļauts.

domām, nevajadzētu jaukt etniskās un nacionālās kultūras jēdzienus. Kaut gan etniskā kultūra veido nacionālās kultūras pamatu, nacionālā kultūra ir normatīvais kultūras kapitāls – tas, kas ir jāzina katram kopienas biedram. Šis kultūras veids parasti tiek sniegts ar skolu palīdzību un ir ieguvis oficiālās publiskās kultūras emblēmu. Tostarp etniskā kultūra sastāv no tām ziņām, simboliem un atmiņām, kuras konkrēta kopiena lieto ikdienā (Löfgren 1991: 107).

Periodika vispār, arī bērnu periodika, pieder pie tās pašas institūciju grupas, ar kuras starpniecību tiek izplatīti dažādi nacionālie simboli, rituāli, vērtības, principi, tradīcijas un dzīvesveids, kā arī tiek nosaukts kopējais ienaidnieks vai ideālā tautieša raksturojums (Guibernau 2007: 25, citēts no Skudra, Dreijere, Zelče 2010: 2). Pētot tradicionālās kultūras robežu maiņas iezīmes periodikā, vispirms tiek ievēroti preses kā medija principi, kuri iedarbojas uz publicējamās informācijas saturu un statusu.

Pēc mediju teorijām (McLuhan 2003; McQuail 2010), periodikai piemīt divējāda loma – tā ir gan informācijas datubāze, gan komunikācijas veidotāja, proti, tā veic sabiedrības informēšanas, korelācijas, turpināšanas, mobilizācijas, kā arī izklaides funkciju, kuras bērnu periodikas gadījumā ir jāpapildina ar izglītojošo un estētiskās audzināšanas funkciju. Periodika kā mākslīgais medijs ir pilnīgi pakļauta redaktora un izdevēja gribai un nolūkiem (ideoloģiskiem, komerciāliem utt.). Tieši viņš nolemj, kādai informācijai ir jābūt un kādā secībā tai jāparādās izdevumā. Redaktoram individuāli veicot vai ar institucionālo cenzoru prasībām saskaņojot materiāla atlasīšanu un sakārtošanu, notiek nacionālās kultūras institucionalizēšana. Nacionālajā presē vispirms tiek institucionalizēta etniskās grupas valoda. Caur valodu tiek noteikts arī adresāts – tajā valodā runājošs lasītājs. Vēl vairāk – caur periodisko izdevumu izdošanas dabu tiek institucionalizēts arī laiks – periodiski lasot laikrakstu vai žurnālu, tā lasītājs iekļaujas iedomātā pasaules notikumu visumā un tādējādi lokalizē savu vietu tajā. Nacionālisma pētnieki šo periodikas pazīmi izceļ kā vienu no noteicošajiem faktoriem, veidojoties nacionālām kopienām, nacionālām valstīm. Pēc ASV zinātnieka B. Andersona domām, komunikācijas līdzekļi kādā no etniskās kopienas valodām *vienlaikus sasniedz lielāku vai mazāku sabiedrības daļu un konsolidē to uz lasītāju vai klausītāju kopienu [...] kas virzās pēc kalendāra tukšā, homogēnā laikā* (Anderson 1999: 41). Pēc iztēlotās kopienas koncepcijas autora domām, kopienas rodas no tās biedru iedomām, ka tāda kopiena eksistē (turpat: 52).

Periodikas lasīšana dzimtajā valodā un homogēnā laika izjūta etniskai kopienai palīdz sevi apjēgt, bet konkrēta izdevuma izdošanas ilgums un kalendārais cikls garantē atkārtamību, tautas tradīciju nodošanas un vērtību iesakņošanās iespēju. Atšķirīgi no pieaugušo periodikas bērnu periodisko izdevumu gadagājuma satura sakārtojums pēc kalendārā cikla ir īpaši raksturīgs, var teikt – pat būtisks. Sekošana naturālajam dabas ritmam izdevumu redaktoriem ļāva diktēt noteiktu dzīvesveidu un noskaņu, bet autoritatīvā materiāla atlase un pasniegšana – konstruēt nacionālās kultūras tēlu un bērnu nacionālo identitāti.

Lietuviešu bērnu periodikas pētniece Genovaite Raguotiene (*Genovaitė Raguotienė*) apgalvo, ka viens no galvenajiem 20. gs. pirmās puses bērnu žurnālu

un laikrakstu mērķiem – sniegt jaunajiem lasītājiem lasāmvielu, lai ar daiļliteratūras, populārzinātnisko rakstu un pat izklaides žanru palīdzību pieradinātu tos pie lasīšanas, kā arī formētu morālās un estētiskās vērtības, sniegtu pareizas dzīves modeļus (Raguotienė 1995: 285, 290). Uzturot tekstu dažādību, izdevumos nokļūst dažādu tautu un dažādu laiku tradicionālās kultūras elementi, taču, neskatoties uz to, katrā atsevišķā izdevumā parasti tiek norādītas pašu tradicionālās kultūras robežas. Robežas atsevišķos izdevumos var mainīties atkarībā no tā, kas un kad runā tautas vārdā – garīdznieki, skolotāji, vienu vai citu ideoloģisko nometņu atbalstītāji.

Tradicionālās kultūras robežu noteikšanai pētījumā kalpo tie paši diferenciācijas kritēriji, ar kuriem tiek definēta nacionālā identitāte. Zinātnieki (Löfgren 1991: 105; Smith 1994: 20–22) apgalvo, ka nacionālās identitātes saturs pastāvīgi mainās, taču visos gadījumos to ir iespējams uztvert tikai kontaktā ar *citū* vai *citādo*. Citiem vārdiem sakot, papildus tam, ko konkrēta sabiedrība vai kopiena atzīst par *savējo*, tās identitāti palīdz izcelt arī tas, no kā kopiena norobežojas, ko identificē kā *nesavējo*. Konceptu *citādais* parasti pavada viena no trijām atšķirīgām vērtējošajām konotācijām: pozitīvā, neitrālā vai negatīvā. Tradīcijām vai vērtībām, kuras tiek konotētas ar pozitīvo indeksu, pastāv iespēja pāriet uz *savējo* lauku, tostarp elementi ar negatīvo vērtējumu tiek attiecināti uz *svešā* kategoriju un tiek noraidīti vai izmantoti *savējā* simboliskā kapitāla stiprināšanai.

Opozīciju *savējais* un *citādais* izmantojot kā analīzes pamatmodeļi, rakstā uzmanība tiek vērsta uz tiem lietuviešu un latviešu bērnu periodikas aspektiem, kuri tiek deklarēti kā pašu (*mūsu, mēs*), un tiem, kuri tiek attiecināti uz *citādo* kategoriju. Šāda veida analīzes modelis palīdz izcelt abu tautu pārstāvju centienus pašidentificēties un lokalizēt savu nacionālo kultūru pasaules telpā un laikā.

Tradicionālās kultūras robežu iezīmēšana lietuviešu un latviešu bērnu periodikā (līdz 1940. g.)

Lokalizācija telpā

Tauta rodas no pirmatnējās vajadzības lokalizēt sevi laika un telpas haosā, no vajadzības paturēt saknes un teritoriālo noteiktību (Smith 2010: 227). Kā viena no svarīgākajām iezīmēm, kuras tiek deklarētas, nosakot savas kultūras robežas, ir nacionālās valodas, nacionālās piederības sludināšana. Salīdzinot pirmos latviešu un lietuviešu periodiskos izdevumus bērniem, ir redzama zināma atšķirība. Neviena (līdz 1918. g.) izdotā latviešu izdevuma nosaukumā vai apakšnosaukumā netiek minēta Latvija vai latviešu tauta, tajos ir deklarēta tikai mērķauditorija – bērni vai jaunatne, kaut latviešu avīzniecībā bija tradīcija minēt mērķauditorijas nacionalitāti.⁵ Latviešu bērnu periodikas iesācējiem, kas vispirms bija vācu izcelsmes mācītāji, nelikās nepieciešams pastiprināti paust kultūras robežas, jo uz tām tik un tā norādīja pati rakstu valoda. Tostarp lietuviešu laikraksta „Šaltinēlis” izdevējiem nepietika ar nacionalitātes pasludināšanu ar rakstu valodas izvēli – viņiem likās svarīgi apakšnosaukumā precizēt, ka tas tiek izdots „Lietuvos vaikams ir mergaitēms”

⁵ Piemēram, „Latviešu Ārste” (1768–1769), „Latviešu Avīzes” (1822–1915) u. c.

(‘Lietuvas bērniem un meitenēm’). Ir jāvērs uzmanība arī uz to, ka izdevuma apakšnosaukumā tiek deklarēta nevis bērnu tautība, bet teritoriālā piederība Lietuvai. Tautas teritoriālā areāla akcentēšana varētu liecināt par patstāvību zaudējušās valsts idejas paturēšanu mentālajā līmenī. Apakšnosaukums ne tikai norāda uz etnisko kultūras robežu deklarāciju, bet arī demonstrē spilgtu konfrontāciju ar *svešo* – gan ar Krievijas impērijas koloniālo politiku, gan ar poļu centieniem pazemināt lietuviešu kultūras statusu.

Atšķirības ir manāmas arī starp atsevišķu pirmo lietuviešu un latviešu izdevumu mērķiem: žurnālā „Bērnu Pastnieks” tiek uzsvērtā mācīšanās, lai bērni saprastu Dieva vārdu un sekotu tam, bet lietuviešu „Šaltinēlis” papildus ticības mācīšanai apsola paskaidrot arī to, kas ir tēvija, dzimtā valoda un kā to vajag mīlēt. Tautības un tēvijas jautājums tiek skarts gandrīz katrā „Šaltinēlis” numurā. Kā vienu no vistiešākajiem nacionālās piederības skaidrojumiem var minēt imitētu skolotāja un bērna dialogu, publicētu 1907. gadā:

– *Kas tu esi?* – **Lietuvietis.**

– *Kāpēc tu esi Lietuvietis?* – *Tāpēc, ka Lietuva ir mana Tēvija [..].*

– *Kā saucas tas lietuvietis, kurš negrib lietuviski runāt?* – **Izdzimtenis** [te un turpmāk tekstā izcēlumi mani – K. V.] (Antanukas 1907: 14).

Nacionālās identitātes teorētiķi apgalvo, ka nacionālās identitātes manifestācijas retorika top skaļāka tad, kad rodas nedrošības un naidīguma situācijas, piemēram, tiek apdraudēta tautas teritoriālā nedalāmība, tiek zaudēta brīvība, tiek noraidīti simboli (Löfgren 1991: 113). Kaut no citētā dialoga lasītājam gan nekļūst skaidrāks nekas nedz par Lietuvu, nedz par lietuviešu valodu, tekstiņa retorika un dogmatiskais stils pauž autora gribu skaidri uzzīmēt robežu starp divām kategorijām – *savējo* un *svešo*.

Drukas aizlieguma atcelšana un kopā ar to sākusies nacionālās preses atjaunošana lietuviešu inteliģences apziņā tika uztverta kā virtuāla Lietuvas valsts atjaunošana – šīs idejas materializēšanās centienus pierāda arī turpmākajos izdevuma „Šaltinēlis” numuros publicēts stāstu cikls par Lietuvu. Stāstam, kurā students Antanuks kaimiņu bērnus iepazīstina ar Lietuvas karti, ir pielikta klāt ilustrācija ar Lietuvas karti. No Antanuka lūpām izskan doma, ka Lietuvu ir iespējams pazīt, tikai vizualizējot tās robežas: *ja jūs gribat Lietuvu pazīt, [..] tā vispirms ir jāredz* (Antanukas 1909a: 103). Stāstā netieši tiek salīdzinātas divas kartes: tā, ar kuru bērni iepazīstas mājās, un tā, kura tiek izmantota valsts skolās. Pirmajā Lietuvas un *savējo* teritoriju apzīmē lietuviski rakstīti pilsētu nosaukumi, otrajā viss ir rakstīts krieviski. Bērniem pat nav ienācis prātā jautāt skolotājam, kas tas ir, jo viņiem tā ir bijusi tikai kāda papīra lapa – *svešais*. Atšķirīga karšu vērtēšana ir uztverama kā alūzija, ka lietuviešiem ir sava Lietuvas vīzija, kas atšķiras no tālaika oficiālās (cariskās Krievijas) politikas. Lietuvas karte stāstā parādās nevis kā realitātes modelis, bet kā realitātes veidošanas modelis (Anderson 1999: 194).

Skaidrojums par teritoriju stāstā tiek papildināts arī ar tautības un valodas jautājumu – Lietuvā dzīvo lietuvieši, proti, *tie, kas runā lietuviski*. Pārējie Lietuvā dzīvojošo tautu pārstāvji, piemēram, ebreji, poļi, čigāni, izveidotajā Lietuvas tēlā

netiek iekļauti – Antanuka skaidrojumā tie esot *nevis Lietuvas iedzīvotāji, bet atnācēji* (Antanukas 1909b: 106). Šāda autora pozīcija papildina izdevuma „Šaltinēlis” apakšnosaukumā deklarēto tieksmi uz Lietuvas teritoriālo nedalāmību un etnisko viendabību.

Ar preses palīdzību izplatītās kartes vietējo iedzīvotāju apziņā formē nācijas teritoriālo tēlu un siluetu (Anderson 1999: 191). Tāda pati noteicoša loma ir iedzīvotāju sarakstiem un muzeju institūcijām. Nacionālisma pētnieks B. Andersons apgalvo, ka koloniālās varas veidojamie vietējo iedzīvotāju saraksti etniskās kopienas locekļiem palīdzēja izšķirties par tautību, bet muzeji, iekļaujot konkrētas etniskās grupas materiālo un garīgo mantojumu citu kultūru sistēmā, uzkrāja simbolisko kapitālu (turpat). Visas trīs minētās institūcijas darbojas saskaņā ar vienu un to pašu klasificēšanas shēmu – katrs priekšmets vai reālija bija jāpiešķir kādai no kategorijām (turpat: 206). Pētnieka atziņu var papildināt ar piezīmi, ka presei piemīt ne tikai informācijas izplatīšanas funkcija – tā izpilda arī dažas simboliskās kartes, iedzīvotāju sarakstu un pat muzeja funkcijas. Lietuviešu un latviešu bērnu periodiskajos izdevumos publicētās lasītāju vēstules, abonētāju un mīklu risinātāju saraksti, līdzstrādnieku, rakstnieku un populārzinātnisko vai reliģisko rakstu autoru uzvārdi, vietu nosaukumi – visa autorizētā un lokalizētā informācija veidoja savdabīgu tautas apdzīvoto vietu un tās iedzīvotāju reģistru. Šī informācija ne tikai papildināja jaunā lasītāja zināšanas par savu tēviju, bet arī viņa apziņā veidoja kopienas, kurai viņš pieder un kurai ir (vai arī nav) nacionālā satura piepildītas valsts teritoriālās robežas, tēlu.

Ap 30. gadu vidu, kad izdevumu redaktoru komunikācija ar bērniem kļuva ļoti aktīva, lasītāju tieksme iemūžināties presē ieguva masveida raksturu. Izdevumu redakcijas tika pārplūdinātas ar bērnu vēstulēm, sacerējumiem, dzejoļiem, zīmējumiem utt. Šī tendence atbilst sabiedriskās komunikācijas teorētiskajiem principiem, kuri ir aktuāli arī mūsdienās, – ja par tevi netiek rakstīts, tas nozīmē, ka tevis nav. Ar jautājumu, kuru 1935. gadā uzdeva viens no lietuviešu žurnāla „Kregždutė” lasītājiem, sākās gandrīz ceturtdaļa bērnu vēstuļu: *Kāpēc nav nekas rakstīts par Dusetām, it kā mūsu pavisam te nebūtu?* (Legas 1935: 128). Līdzīga tendence pastāvēja arī Latvijā, piemēram, gribu tikai iemūžināties, nevis nodarboties ar kādiem cēlākiem mērķiem, par to vēl 1924. gadā jaunatnes pašdarbības pulciņus kritizēja žurnāla „Latvijas Jaunatne” līdzstrādnieks O. Krolls (1924: 9).

Atgriežoties pie pirmajiem latviešu periodiskajiem izdevumiem bērniem un izvērtējot to redaktoru centienus kooperēt lasītājus, var konstatēt, ka visi izdevumi ir iedalāmi divās grupās. Pirmās grupas izdevumos („Bērnu Pastnieks”, „Bērnu Draugs”, „Bitīte”) kopiena tika formēta nevis pēc tautības kritērija, bet reliģijas, tāpēc tajos etniskās robežas gandrīz nemaz netika noteiktas: *savējie* ir Kristus sekotāji, Dieva bērni, bet *svešie* – visi, kas noliedz Dievu. Kā spilgts kontrasts iepriekšminētajiem Lietuvas vizualizācijas centieniem, iztēlojot Lietuvas karti ārpus oficiālās realitātes, šķiet 1913. gadā žurnālā „Bitīte” publicētais ziņojums par vispārējiem svētkiem *mūsu plašajā Tēvijā: Nami bija karogiem pušķoti, logos*

bija izliktas *mūsu Kunga un Ķeizara un Ķeizarienes ģīmetnes. Svētku uzvalkā bija tērpusies visa Krievija* (Romanova nama.. 1913: 35). Lai teritoriālā un ideoloģiskā vienotība šķistu neapšaubāma, rakstā tiek izmantots reliģiskās vienotības motīvs: *Svētki sākas ar svinīgu dievkalpošanu visās baznīcās* (turpat). Šādu anonīmu tekstu, protams, nevar vērtēt viennozīmīgi, ir jāievēro ne tikai redaktoru un izdevēju nostāja, bet arī oficiālā cenzūra. Taču laikraksta redaktora mācītāja Teodora Grīnberga neitrālā pozīcija nacionālās kopienas jautājumā ir jūtama arī citos rakstos, piemēram, ceļojumu aprakstā par Pēterburgu viņš apsola bērniem plašāk pastāstīt par to, *kas ievērojams mūsu galvaspilsētā* (Onkuls Teodors 1914: 16).

Pie otras grupas var pieskaitīt latviešu žurnālus ar ievirzi uz nacionālās pašapziņas veidošanu – mācītāja, žurnālista J. Rozēna rediģēto žurnālu „Jaunības Draugs” un bērnu un jaunatnes literatūras izdevēja, populārzinātnisko rakstu autora Andreja Jesena rediģēto žurnālu „Jaunības Tekas”. Šo žurnālu izdevēju attieksme pret latvietību liecina, ka viedokļi un virzieni ir bijuši dažādi arī luterticīgo mācītāju vidū. Abos žurnālos latviešu kultūras telpa tika iezīmēta ar tām pašām metodēm, kā to darīja T. Grīnbergs, taču konceptam *mūsu* tika piešķirta pavisam cita nozīme. Piemēram „Jaunības Tekās” publicētajā rakstā par Rīgas vēsturi tā autors konstruē jaunu galvaspilsētas tēlu, atšķirīgo izceļot pēdīnās: *Tā pamazām dzimst „jauna Rīga”, par kuras augšanas un tālākas attīstīšanas lieciniekiem esam mēs un uz kuras gaišo „mūsu Rīgas” nākotni mēs ceram* (Mežnieks 1910: 410).

Žurnāla „Jaunības Draugs” redaktors J. Rozēns nacionālās robežas skaidri nosauc jau pirmajā numurā: jaunais žurnāls ceļos pa *Latviešu sētām un mājām, dzimtenē un svešumā* un apmeklēs *Latviešu mātes un tēvus, Latviešu jaunekles un jaunekļus*, kuri esot *mūsu tautas dārgākā manta, [...] mūsu pašu nākamība* (Rozēns 1901: 1). Nākamais Latvijas autonomijas atbalstītājs 1905. gada revolūcijas kontekstā (Tēraudkalns 2005: 38) J. Rozēns arī šajā žurnālā skaidri nošķir dzimtenes un svešuma kategorijas un jaunlatviešu garā turpina vest lasītājus ne tikai pa kristietības, bet arī pa latvietības ceļu. Jau pašā sākumā gan „Jaunības Tekās”, gan „Jaunības Draugā” tiek modināta jaunatnes nacionālā pašapziņa – tiek sniegts bagāts latviešu tautasdziesmu un pasaku klāsts, publicēti raksti par latviešu valodu, ievērojamu cilvēku biogrāfijas, iepazīstināts ar latviešu autoru dzeju un prozu. Publicējot vecāko latviešu dzejnieku (Vecā Stendera, Neredzīgā Indriķa, Anša Līventāla u. c.) daiļdarbus, tiek gribēts, lai latviešu jaunā paaudze zinātu *savu labāko senču centīgos darbus un upurus tēvu zemei* (R. Kl. 1904: 112–113). „Jaunības Draugā” līdzās latviešu folklorai īpaša uzmanība tika pievērsta sengrieķu leģendām, lietuviešu senvēsturei,⁶ piemēram, rakstā par lietuviešu karali Mindaugu tiek uzsvērtā lietuviešu un latviešu brālība (Seržāns 1904b: 106–111), rubrikā par misijām Indijā tiek uzsvērtā *vecās, svētās indiešu grāmatu valodas sanskrita un latviešu valodas tuvība* (Tamuļu bērni 1901: 49–50). Par īpašu latviešu identitātes stiprinātāju var nosaukt skolotāja Kārļa Seržāna

⁶ Sk. publikācijas „Jaunības Draugā”: K. Seržāna „Pirmais Lietavas karalis Mintauts” (1904, 4: 106–111), „Veco leišu teikas” (1904, 6: 188–189), „Teikas par senleišu varoņiem”, „Pramžimas. Leišu teika” (1904, 7: 219–220).

publikācijas, kurās viņš ne tikai stāsta par dažādiem latviešu un lietuviešu vēstures posmiem un personībām, bet arī motivē šādu tematu aktualizācijas nepieciešamību: mūsu tautas pretiniekiem ir jāpierāda, *ka latvju tauta nav vis izvirts pūlis, [...] ka [tai] ir bijusi arī sava pagātne, un ne zemāka kā citām kultūras tautām* (Seržāns 1904a: 71–73). Interesantu dialogu ar K. Seržāna rakstiem par lietuviešu senvēsturi veido „Jaunības Draugā” publicētie Jāņa Grīnberga un Viļa Plutes (Olava) teksti. Mācītāja J. Grīnberga dzejolī „Taurētājs” (1901: 335–336) un publicista V. Plutes rakstā par Viesturu (1903: 7–11) tiek aprakstītas latviešu cīņas ar lietuviešiem, raksturojot tos kā nežēlīgus, viltīgus un ambiciozus karotājus. Abos tekstos tiek uzsvērti *leišu baru* sakaušanas momenti, no vienas puses, iespējams, gribot paaugstināt savas tautas varoņu simbolisko vērtību, no otras puses – pārmetot abām tautām nespēju apvienot spēkus un cīnīties nevis savstarpēji, bet ar kopīgo ienaidnieku: *Kur brāļu tautas postas, naidas, / Tur cilvēki par zvēriem kļūst* (Grīnbergs 1901: 336).

„Jaunības Teku” redaktors A. Jesens – pretēji, nekā ierasts bērnu un pat jaunatnes žurnālos – gandrīz nekomunicēja ar saviem lasītājiem, veidojot žurnālu kā literatūras almanahu, taču publicēšanai atlasītais materiāls pats par sevi pulcināja un audzināja latviešu valodas un latviešu literatūras mīļotājus. Dzimtenes mīlestība „Jaunības Tekās” tika sludināta daudzos latviešu autoru tekstos, bet otrajā žurnāla numurā publicētais Jāņa Jaunsudrabiņa stāsts „Tēvuzemes mīlestība” aicināja pārdomāt, ko patiešām nozīmē mīlestība uz savu tēvu zemi. Lai lasītājam būtu vieglāk izšķirties, stāstā tiek piedāvāti divi viedokļi: jauna muižnieka, kurš mantojis tēva iegādāto zemi un saaudzis ar to kā *potes zars ar celmu*, un emigranta latvieša, kas Norvēģijas kalnos strādā par akmeņu skaldītāju, ilgās pēc tēvijas, kurā nav palicis *ne vecāku, ne brāļu, ne māju, ne zemes, kur var nolikt savu kāju* (Jaunsudrabiņš 1910: 106). Kaut gan vīrietis vairs necer atgriezties dzimtenē, viņš nepārstāj par to domāt, dzied latviešu tautasdziesmas un ieraudas, dzirdot dzimto valodu.

Atšķirības pirmajos lietuviešu un latviešu bērnu periodikas izdevumos, no vienas puses, ietekmēja izdevēju un redaktoru uzskati par nacionālās kultūras komponentu jaunās paaudzes audzināšanā, bet, no otras puses, izraisīja arī konkrētas kopienas vēsturiskās atmiņas raksturs. Lietuviešiem nacionālās iztēles kodolu veidoja bijušās Lietuvas Dižkunigaitijas vīzija un refleksijas par tautas izciestajām represijām, bet latviešu bērniem – latviešu mitoloģija, dziesmas, seno latviešu cilšu vadoņi. Valstiskuma trūkumu abi latviešu žurnāli kompensēja saskaņā ar klasiskajiem nacionālā ideāla konstruēšanas principiem – uzsverot latviešu valodas vēsturiskumu, cilts sakaru ar senajām civilizācijām un dižcilvēgiem.

Piederības tautai un zemei apzināšanās arī brīvvalstu laikā abu valstu bērnu izdevumos tika stiprināta ar vēsturisko atmiņu – vēsturiskajiem kultūras objektiem (pilīm, pilskalniem, senkapiem), slavenām personībām, dzīvesstāstiem. Šajā laikā tika atjaunota tendence periodisko izdevumu apakšnosaukumos minēt valsts nosaukumu. Ir raksturīgi, ka starpkaru periodā tie it īpaši tika izmantoti starptautisko organizāciju izdotajos žurnālos, piemēram, „Latvijas Jaunatne: Latvijas Jaunatnes Sarkanā Krusta Izdevums” vai identiska norāde lietuviešu izdevumam „Žiburēlis:

Lietuvos Raudonojo Kryžiaus vaiku laikraštis” (‘Lietuvas Sarkanā Krusta bērnu laikraksts’). Starp Sarkanā Krusta jaunatnes organizācijām notika intensīva apmaiņa ar pašu izdotajiem žurnāliem, tāpēc valsts apzīmējums nosaukumā izpildīja arī zīmola lomu.

Pēc brīvvalstu pasludināšanas pastiprināta tieksme iezīmēt tautas lokalizāciju noteiktā teritorijā visspilgtāk ir redzama lietuviešu bērnu žurnālos, jo gandrīz visu valsts neatkarības periodu pavadīja teritorijas zaudēšanas draudi – 1920.–1939. gadā Viļņu un Lietuvas teritorijas austrumu daļu bija okupējusi un pārvaldīja Polija. 19 gadu laikposmā par to, ka Viļņa ir *mūsu*, tika rakstīts gandrīz katrā bērnu periodiskā izdevuma numurā. Bērnu žurnālos viens pēc otra tika publicēti raksti par vēsturiskajām okupētās teritorijas vietām. Ar sapni atbrīvot Viļņu uzauga vesela paaudze. Tostarp Klaipēdas apgabala pievienošana Lietuvai 1923. gadā bērnu periodikā neizraisīja aktīvus teritorijas un kultūras adaptēšanas viļņus. Tas notika pakāpeniski, visvairāk 30. gadu otrajā pusē, kad Klaipēdas pedagogi paši sāka izdot bērnu avīzes „Vaiku Vakaram” (‘bērnu vakari’) un „Bangelēs” (‘vīlnīši’), veicinot Rietumlietuvu bērnu integrāciju Lietuvas kultūrā. Tomēr visaktīvāk par Klaipēdu tika rakstīts tad, kad 1939. gada 23. martā tā bija jāatdod nacistiskajai Vācijai. Lietuvas teritoriālās pārmaiņas bērniem atkal tika atspoguļotas kartē (Ar pažišti.. 1939: 4. vāks).

Līdzās Lietuvas teritoriālās maiņas specifikai abu tautu bērnu žurnālos uzmanība visvairāk tika vērsta uz savas valsts kultūras apguvi un patriotisma audzināšanu, kā arī citu kultūru iepazīšanu. Kā vienu no veiksmīgākajiem pasākumiem, kas veicināja abus minētos procesus, var minēt Sarkanā Krusta iniciētu pasaules bērnu saraksti. Tās mērķis bija izplatīt humānas un pacifistiskas idejas bez reliģiskiem ierobežojumiem, kā arī veidot savas valsts tēlu citās pasaules valstīs. Sarakstē aktīvi piedalījās gan Lietuvas, gan Latvijas bērni – uz citām valstīm viņi sūtīja pašveidotus albumus par savu dzimteni, stāstot par tās vēsturi, kultūras un dabas ainavu, tradīcijām un savu ikdienu. Bērni arī darināja un citu valstu bērniem dāvināja dažādus suvenīrus, piemēram, zemnieku darbarīku modeļus no koka, tautas jostas, etnogrāfiskās lelles utt. Tādā veidā paši bērni tika aicināti apzināt savas tautas tradicionālo kultūru un veidot simbolus. Sarkanā Krusta žurnāli centās rūpīgi atstāstīt pasaules bērnu sarakstes attīstību un saturu, jaunveidotās saites tika attēlotas arī kartē (Starptautiskās.. 1924: 11). Šis paņēmieni veidoja ne tikai nacionālās bērnu kopienas tēlu, bet arī iesaistīja žurnālu lasītājus pasaules bērnu kopienā. Bērnu sarakstes metodi izmantoja arī kristietiskā virziena žurnālu redaktori, popularizējot misiju darbību Āzijas un Āfrikas valstīs. Taču šādas sarakstes iemesls bija nevis nacionālās, bet kristietiskās identitātes konstruēšana, uzsverot kristīto parākumu pār *mežoniem*.

Tautas lokalizācija laikā: komunikācija ar mirušajiem

Pēc B. Andersona izstrādātās nacionālisma teorijas, etniskās kopienas nacionālās pašapziņas pieaugumu apliecina pāriešana no kosmogoniskās un centrnieciskās laika izjūtas uz vēsturi (Anderson 1999: 52). Pēc viņa domām, nācijas biogrāfija netiek

rakstīta laika straumei līdzī, tās radīšana notiek *dīvainā pierastās ģenealoģijas kārtībā*, jo to iezīmē dažādas nāves. Pētnieks pievērš uzmanību tam, ka nācijas identitāte tiek radīta nevis no visas pagātnes, bet no tiem pagātnes momentiem, kurus ir vēlams atcerēties (turpat: 228). Skatoties uz periodisko izdevumu kā uz līdzekli, ar kura palīdzību lasītājiem tiek atgādināti tautai svarīgi notikumi un datumi, ir jāuzsver fakts, ka tas bērnu izdevumos notiek ne tikai periodiski katru mēnesi, bet arī cikliski. Kā viens no svarīgākajiem tautas kalendārā cikla momentiem, kuri palīdz tautai apjēgt savu ilgspējību, kā arī lokalizēšanos telpā, šajā rakstā tiek aplūkotas mirušo piemiņas tradīcijas. Tautas tradīciju un tautas vēsturiskās atmiņas saskarsmē ir iespējams vērot tradicionālas kultūras maiņas robežpunktus.

Kaut gan mūsdienu skatījumā nāve un ar mirušo piemiņu saistītas tautas tradīcijas, liekas, atrodas tālu no trauslās un tēlainās bērna pasaules, patiesībā līdz pat 20. gs. vidum bērnam tās ir bijusi neatņemama dzīves daļa – gan kā cilvēka mūža dabiskā cikla beigas, gan kā grūtas dzīves, slimību un karu sekas. Pētot lietuviešu un latviešu bērnu periodiku, tika pamanīts, ka teksti par nāvi un mirušo piemiņu visvairāk ir koncentrēti kalendārā gada beigās, t. i., vēlā rudens mēnešu un decembra numuros. Nāves un mirušo piemiņas temata aktualizāciju bērnu izdevumos šajā periodā vispirms ietekmēja pārmaiņas dabā, taču liela nozīme bija tautas, kā arī kristietiskajām tradīcijām – pēc katoļu Baznīcas liturģiskā kalendāra 1. novembris ir veltīts visu svēto pieminēšanai, bet 2. novembrī tiek atzīmēta Visu ticīgo mirušo piemiņas diena jeb Dvēseļu diena (liet. *Vēlinės*, latg. *Dviesēļu dīnys*).⁷ Evaņģēliski luteriskās baznīcas kalendārā analogiskās dienas – Mūžības svētdienas⁸ – datums nav fiksēts. Tas ir atkarīgs no Adventa sākuma un tiek atzīmēts pēdējā svētdienā pirms Adventa.

Ir jāatzīmē, ka lietuviešu un latviešu bērnu periodikas sākumposmā (līdz 1918. g.) konkrēta mirušo piemiņas diena vēl netiek institucionalizēta, proti, netiek minēts tās nosaukums, netiek skaidrota nozīme vai atspoguļotas paražas – atšķirībā no tā, kā, piemēram, tiek prezentētas Lieldienas vai Ziemassvētki. Redaktoru koncentrēšanos uz tematiem par cilvēka likteni un dzīves jēgu, nāvi un dzīvi aizsaulē varēja inspirēt arī tautas tradīcijas. Oktobra beigu – Ziemassvētku periods, pēc folkloristu domām, saistās ar t. s. veļu laiku. Kaut pēc latviešu tautas kalendāra veļu laiks, kad *aizsaulē aizgājušo senču gari nāk ciemoties pie dzīvajiem* (Olupe 1992: 271), visbiežāk ilga no Miķeļiem (29. septembrī) līdz Mārtiņiem (10. novembrī; turpat), dažos novados tas beidzās tikai ap Andreja dienu (30. novembrī) (turpat: 298; Līdeks 1991: 233) vai turpinājās līdz pat Ziemassvētkiem (Olupe 1992: 14–15). Etnologi apgalvo, ka veļu dienas svinēšanas tradīcijas iemesls bija uzturēt *dzīvu dzimtas vienotības ideju* un tās izpaušme – *sakrālā veļu mielošana, kad vienreiz gadā satikās senču dvēseles ar dzīvajiem dzimtas pārstāvjiem* (Olupe 1992: 271). Lietuvas etnoloģi (Klimka 2008: 318; Dundulienė 1990: 67) sniedz ziņas, ka tādus svētkus lietuviešu senči ir rīkojuši gan pavasarī, gan rudenī, bet kristietiskā Dvēseļu diena ir aizēnojusi rudens

⁷ <http://katolis.lv/liturgija/liturgiskais-kalendars.html>.

⁸ http://www.lelb.lv/lv/?ct=baznicas_gads.

apjumību svētkus, kuru mērķis – izteikt pateicību zemes dievībām un senču veļiem par ražu. Senču veļu mielošana ir notikusi rudenī, visbiežāk pēc ražas novākšanas, bet dažās vietās turpinājusies līdz pat Ziemassvētku vakaram (Balys 2013: 268).

Kaut gan lietuviešu un latviešu tautas ticējumos un ieražās tiek akcentēta veļu ciemošanās dzīvo pasaulē, bērnu periodikā publicētajos tekstos visbiežāk tiek tēlotas dzīvo pūles kontaktēties ar mirušajiem. Bērnu periodikā visbiežāk to dara bērns bārenis, retāk – māte, kuras bērns ir miris. Līdz pat 1918. gadam un pat vēlāk abu tautu bērnu periodikas tekstos tiek akcentēts nevis dzīvo pienākums godināt mirušo piemiņu, bet bāreņu vai atraitņu dzīves skarbums, nabadzība un vientulība. Ir raksturīgi, ka savas dzīves grūtumos bāreņi dalās ar mirušo māti, apmeklējot viņas kapu, piesaucot viņu un sarunājoties. Intīmā bērna saruna ar mātes dvēseli vienmēr notiek norobežotā telpā – pie kapa, vienatnē vai sapnī. Dzejoļos šī situācija parasti netiek atrisināta, bet stāstos un pasakās nabaga bērna zaudēto drošības stāvokli kompensē viens no diviem atrisinājumiem: vai nu bērns nomirst un mātes dvēsele paņem to pie sevis, vai notiek brīnums – mātes dvēsele apmeklē bērnu un to nomierina vai atsūta kādu aizgādni. Lai gan šo daiļdarbu autoriem varēja būt savi nolūki un laikmeta diktētas tradīcijas, žurnālu kopnoskaņā tie stimulēja jaunajos lasītājos līdzjūtības un dievbijības jūtas, aicinot nevis žēloties par grūto dzīvi, bet priecāties, kamēr viņiem ir abi vecāki, un viņus cienīt, bet bāreņus – paturēt cerību, ka viņu mokas agrāk vai vēlāk tiks atmaksātas.

Līdzās sentimentāla rakstura stāstiem un dzejoļiem par bāreņiem oktobra–decembra numuros lasītājiem tiek piedāvāti *veļu laikam* raksturīgi folkloras žanri – pasakas, spoku stāsti un teikas, kā arī to stilizācijas, tautas ticējumi par veļu vai pārdabisko spēku ietekmi uz cilvēku labklājību. Kā raksturīgu piemēru var minēt stilizētu pasaku par Laimi, publicētu lietuviešu laikrakstā „Šaltinēlis” (Tautvilas 1910: 187–188). Pasakā tiek stāstīts par divu nabadzīgu zemnieku likteni, kuru, kā izrādās vēlāk, viņi paši bija varējuši ietekmēt. Viens no kaimiņiem pieņem mājās ubagu un dalās ar pēdējo maizes kumosu; pēc kāda laika viņa žēlastība tiek atalgota – pavasarī labība zeļ kā zāle, rudenī apcirkņi ir pārpilni ar graudiem, bet ābeles – pilnas ar augļiem. Bēdīgi ir gājis otram zemniekam, kurš ubagu kā velna sūtīto aizdzinis prom (turpat). Tādas pasakas saturs labi iekļāvās vecajā zemnieku kalendārajā sistēmā, kā arī paplašināja tīri kristietisko dogmatiku ar tautā pastāvošiem ticējumiem par īpašu ubagu saikni ar mirušajiem (Dundulienė 1990: 69; Balys 2013: 264). Šī saikne lietuviešu žurnālos bieži tika akcentēta ne tikai pirms 1918. gada, bet arī brīvvalsts laikā. Piemēram, 1933. gadā žurnālā „Šaltinēlis” mariāņu mūks un priesteris Adoms Jasenauskas bērnus pārliecināja, ka ubagiem esot tiešā saskarsme ar mirušo dvēselēm – viņi ar savām lūgšanām var palīdzēt dvēselēm no šķīstītavas nonākt pie Dieva (Jasenauskas 1933: 243). Ubaga un Dieva paralēle, kas ir labi pazīstama arī latviešu tautas pasakās, tika aktualizēta arī latviešu bērnu periodikā, piemēram, mēnešraksta „Jaunības Draugs” decembra numurā tika publicēta F. Krastiņa adaptēta brāļu Grimmu pasaka „Bagātais un nabagais” (Krastiņš 1904: 378–380), taču žurnālā tā tika ietīta tīri kristietiskas morāles kontekstā – tajā pašā numurā tika publicēti teksti

par dzīves mērķi un paradīzes izpelnišanās veidiem (dzejolis „Aizsaule”, austrumu pasaka „Tiesnesis debesīs”).

Pēc 1918. gada tendence Dvēseļu dienas laikā publicēt tradicionālos folkloras žanrus, kuros tiek stāstīts par dzīvo tikšanos ar mirušajiem, it īpaši populāra bija katoļu izdevumos. Piemēram, žurnālā „Žvaigždutē” tika publicēta teika par mirušās mātes dvēseli, kura naktīs šūpo savu raudošo mazuli un sapnī sarunājas ar bērna aizgādni (Žmoniņ vėlės 1931: 483), vai teika par mirušā mācītāja dvēseles lūgumu ķesterim, lai viņš palīdz mironim noturēt Svēto Misi, jo dzīvē kādreiz pieļāvis kļūdu (Vēliniņ naktī 1932: 331). Interesantu paralēli ar etnologu minēto veļu mielošanu var saskatīt teikā „Kā bārenis Kristu mieloja”, kas tika publicēta minētā žurnāla novembra numurā. Bārenis atrod vecu Kristus krucifiksu un, nožēlojis, ka tas esot tik novārdzis, sāk katru dienu tam nest ēdamo. Bērns nezina, ka atstāto pārtiku katru reizi apēd kaķis, un brīnās, kāpēc krucifikss nemainās. Pēc kāda laika bērns Kristum jautā, kāpēc tas nekļūstot resnāks, kaut tiek barots katru dienu. Kristus atbild: *līdz šim tu mani baroji, tagad es tevi barošu*. Pēc šīs sarunas bārenis drīz saslima un viņa *dvēsele aizgāja dzīvot pie Kristus* (Kaip našlaitis.. 1927: 176).

Gan literārajos, gan folkloras tekstos, kas tika publicēti bērnu periodikā, tiek rādīta dzīvo komunikācija ar mirušajiem. Kā retu izņēmumu var minēt latgaliešu žurnālā „Sauleite” publicētu Vladislava Bernāna dzejoli „Sērsnas”. Tajā atšķirīgi no citiem tāda temata tekstiem dzīvo un mirušo komunikācija nenotiek – dzejolī tiek tēlota diezgan briesmīga vēla rudens dabas aina, kad *ceļinieku gaitas stāj*, bet veļi ceļas no kapa un, nesagaidot savējos atnākam, paši dodas uz mājām un *grabinas gar logu rūtīm* (Bernāns 1939: 18). Atainotais kontrasts – veļu aktivitāte (*velis velim roku sniedz, skrien pār laukiem*, savstarpēji sarunājas, *grabinas*) un dzīvo pasivitāte (*dzīvie neiet vairs uz kapiem*, māju iekšā ir tumšs – *tur visi dus, visur ir tik kluss*) – no vienas puses, mākslinieciski pastiprina aukstas, vējainas, mitras rudens nakts iespaidu, taču, no otras puses, slēpj arī pārvēršanās aspektu: viss, kas ir dzīvs (daba, cilvēki), ir miris, un otrādi – mirušie ir dzīvi. Dzīvo un mirušo nenotikušo komunikāciju var interpretēt vai nu kā neiespējamu, vai nu kā pārmetumu dzīvajiem, jo liriskajam subjektam, kas novēro šo situāciju, *savāds smagums gulst uz krūtīm*. Dzejolis droši vien tika adresēts vecāko klašu skolēniem un jaunatnei, jo tā semantika pārsniedz bērna uztveres kompetenci. Tā laika bērnu literatūrai ir raksturīga atklātāka didaktika un tādu biedējošu tematu noskaņa parasti tika izklaidēta ar kādu pamācību vai skaidru situācijas atrisinājumu. Piemēram, stāstus par spokošanos vai kādiem biedējošiem gadījumiem parasti pavada komisks atrisinājums un kristietiska pamācība atgriezties pie baznīcas mācības, lūgties par mirušo dvēselēm un pamest vecos aizspriedumus. Tautas ticējumu un baznīcas mācības atšķirību uzsveršana bija populāra gan sākotnējā lietuviešu un latviešu bērnu periodikas posmā, gan arī vēlāk. Piemēram, stāstā, kas tika publicēts 1929. gadā žurnālā „Šaltinēlis”, vecāsmātes un mazbērnu iedomas par veļiem atšķiras: vecāmate tic, ka *veļi, kas vēl nožēlo savus grēkus, mīt šķīstītavā, bet Dvēseļu dienā viņi visi uz zemes virsmas sanākot*, tāpēc ir ne tikai jālūdzas, bet arī jāievēro daži aizliegumi (piemēram, nedrīkst uguni kurināt,

ēst gatavot), bet mazbērni par to brīnās un stāsta, ka skolā viņus tā nemācot – *katram velim esot vieta pie Dieva un pa zemi tie nestaiģājot* (Kripaitienē 1929: 164). Stāstus par spokiem, maldugunīm varēja papildināt arī zinātniskais skaidrojums, kā tas, piemēram, bija A. Kamardieša populārzinātniskajā rakstā „Maldu ugunis un spoki” (Kamardietis 1911: 68–76).

Tiešais Dvēseļu dienas minējums un aicinājums atcerēties mirušos lietuviešu bērnu periodikā parādās salīdzinoši vēlu – pirmoreiz ap 1929. gadu. Salīdzinot ar agrāko posmu, ir pamanāma semantiska un kvalitatīva pārmaiņa. Pāriešana no tautas un Baznīcas kalendāra uz institucionalizētu nacionālās valsts kalendāru stimulēja nepieciešamību skaidri noteikt robežas, pasludināt nacionālo zīmju kodu izlasi. Blakus individuālai vai lokālai sabiedrības attieksmei pret mirušajiem (*savējiem*) tiek ieviesta valstiskuma un pilsonības mērvienība – parādās aicinājumi atcerēties un pagodināt ne tikai ģimenes mirušos, bet arī par tēviju kritušos karavīrus. Piemēram, žurnālā „Žvaigždutē” 1929. gada novembra numurā bērniem tiek skaidrots par brāļu kapiem, kuri atšķirībā no civilo iedzīvotāju kapiem aiziet aizmirstībā mežos vai laukos. Tiek minēts, ka jau trīs gadus (proti, kopš 1926. g.) Lietuvā tiek kopti brāļu kapi un par to rūpējoties speciāla komiteja. Raksta autors uzsver, ka par kritušo karavīru kapiem rūpējoties visās valstīs, kur *dzīvo izglītoti, savu Tēviju un tās aizstāvjus mīloši ļaudis* (Prieteliuss 1929: 258–259). Bērni tiek aicināti sekot pieaugušo piemēram un godināt bojā gājušos karavīrus, palīdzēt apkopt viņu kapus, aizdegt svečīti, piedalīties lūgšanās par viņu dvēselēm, lai viņi kopā *ar Sargeņģeļiem lūgtos pie Dieva par to, lai viņš sargātu mūsu dārgo Tēviju no ienaidniekiem* (turpat: 260). Par pompozu Dvēseļu dienas atzīmēšanu Kauņā (cilvēku pūli kapos, sveču jūra, kapu pušķošana ar dzīvām un papīra puķēm, eglu vainagiem, bojā gājušo karavīru pieminekļu iluminēšana ar elektrolampiņām, Svētā Mise un garnizona baznīcas kora uzstāšanās orķestra pavadījumā) 1934. gadā rakstīja arī bērnu žurnāls „Žiburēlis” (Stp. 1934: 10). Atšķirībā no iepriekšcītētā raksta žurnāla „Žiburēlis” līdžstrādnieks norāda, ka sveču dedzināšanas, kapu kopšanas un pušķošanas tradīcija Dvēseļu dienas vakarā ir vairāk iesakņojusies pilsētās, bet mazajās pilsētiņās un laukos tā esot vēl maz pazīstama (turpat). Pildīt tādu pienākumu savā apkārtnē tiek aicināti sākumskolu bērni un Lietuvas Jaunatnes Sarkanā Krusta pulciņi. Uzsverot tiešu kontaktu ar senču kapiem, raksta autors paplašina pazīstamu domu, ka, strādājot par labu citiem, *bērni strādā sev un gaišai savas valsts nākotnei* (turpat).

Visintensīvāk kapu kopšanas, krusta vai pieminekļa uzlikšanas uz kapa kopiņas tradīcijas ideja Lietuvā tika popularizēta 30. gadu vidū – tā ir atrodama gan izdevumu redaktoru slejās, gan publicistiskajos rakstos, gan beletristikajos žanros – stāstos, dzejoļos, lūgās. Piemēram, bērnu laikrakstā „Vyturys” tika publicēta Kaža Jankauska luga „Dvēseļu diena kapsētā” (Jankauskas 1935: 8). Lugas darbība notiek pie lauku kapsētas vārtiem, kur ubaga, kapusarga un bāreņa sarunās tiek izteikta doma, ka rūpes par mirušajiem un to piemiņu atraujot cilvēku no ikdienas un padarot viņu cēlāku, gatavu līdzjust un palīdzēt citam. Kapusarga vārdos *Mirušo apbedīšanas vietai jābūt skaistai, jo jāciena mirušo piemiņa* skan tiešs aicinājums

ievērot šo sabiedrības normu. Lugas konfliktu veido emocionālā kaimiņu un bāreņa tantes diskusija par bērna likteni. Mirušo klātbūtnē (darbība norisinās kapsētā) tiek sarunāts, ka tante atļaus bārenim mācīties, bet kaimiņš palīdzēs viņam iegūt amatu. Ar šo lēmumu lugā simboliski tika apvienoti trīs laiki – pagātne, tagadne un nākotne. Teicami atrisinājies konflikts apvieno arī pašus kaimiņus – kapusargs uzaicina visus iet pie viņa un noklausīties Dvēseļu dienas Svētās Mises pārraidi Kauņas radiofonā. Ir jāpiebilst, ka luga stilistiski droši vien arī tika rakstīta radioteātrim. Divkārša mediju izmantošana tradīcijas izplatīšanai norāda uz to, ka idejai par mirušo piemiņu un kapu kopšanu patiešām tika piešķirta stratēģiska nozīme – tā stiprināja tautiešu nacionālo identitāti un solidaritāti, saikni ar savu zemi, savu vēsturi.

Luterticīgo latviešu bērnu izdevumos Mūžības svētdiena praktiski netika aktualizēta. Kā retu izņēmumu var minēt 1934. gada decembra žurnālā „Cīrulītis” publicēto Luda Bērziņa dziesmu „Aizgājušo draugu dienā”, kurā viss dzīvais pakļaujas Dieva gribai, *[I]dz sēklai atkal gaismas rīti ausīs* (Bērziņš 1934a: 1). Garīgās vienotības noskaņu žurnālā turpina tā paša autora raksts, kurā bērni tiek aicināti gan atcerēties mirušos vectēvus, gan priecāties par tiem, kas ir blakus, jo dzīve šai zemē esot tikai pagaidu stāvoklis: *Mūžam saule debesīs./ Ne mūžam tēvs – māmiņa* (Bērziņš 1934b: 2). Rādot savu *aizgājušo draugu* – literatūrvēsturnieka Teodora Zeiferta un pasaku krājēja Anša Lerha-Puškaiša – godināšanas piemēru, raksta autors pārceļ lasītāju uzmanību no ģimenes uz tautas vēsturiskās atmiņas interesi.

Par senajām Dvēseļu dienas tradīcijām, kas bija raksturīgas 16.–17. gs. Kurzemes hercogistes zemniekiem, 1934. gada pavasarī ir rakstīts bērnu žurnālā „Jaunais Cīrulītis”. Vēstures skolotājs Jānis Lieknis, balstoties uz vācieša Otto fon Mirbaha darbu „Vēstules par Kurzemes hercogu Jēkabu” (1846), veļu laika aprakstu iekļauj populārzinātniskā raksta nodaļā par ticību: *Viņi [latvieši] mēdz visu dvēseļu dienā klāt aizslēgtā istabā garu galdu un apkraut to ar saviem labākiem ēdieniem, teikdami: mēs ēdinām mirušo dvēseles. Pie tam dzied visādas jautras laicīgas dziesmas [...] Dvēseles mielošanu sarīko laikā starp pēdējo septembri un 23. oktobri, kuru laiku viņi sauc par veļu laiku. Šinī laikā viņi negrib strādāt nekādu darbu, bet tikai rīt un plītēt* (Lieknis 1934: 138). Raksts nebija piemērots kalendārajam ciklam, jo tā mērķis bija sniegt ziņas par Latvijas vēsturi. Uz vecajām tautas tradīcijām un ieražām J. Lieknis skatās ar diezgan lielu distanci – patur ironisko Mirbaha stilu un nekomentē viņa stāstīto par senču dzīvesveidu, kā arī nesniedz papildu informāciju par sava laikmeta veļu laika tradīcijām. Sociāldemokrātiskā virziena „Jaunajā Cīrulītī” nekādu mājienu par veļu laiku vai Dvēseļu dienu nebija, taču nāves temats un mirušo piemiņas vajadzība ir aktualizēta 1929. gada oktobrī pēc bijušā žurnāla redaktora Jāņa Raiņa nāves. Žurnālā publicētajos Kārļa Dziļlejas, Aleksandra Šutkas un Ārijas atvadu dzejoļos tiek uzsvērtā piemiņa kā mūžīgas dzīves garants: *Vai tas dzīvs, kam miesa mirst?/ – Dzīvs tas tiem, kas neaizmirst* (Dziļleja 1929: 268). Atvadu noskaņa tika turpināta arī nākamajā „Jaunā Cīrulīša” numurā, tikai šoreiz A. Šutkas dzejoļi „Kur nevarēju mirt” tiek kontemplēta personīgā atvadīšanās no vectēva. Dzejoļi balto veļu

tēls tiek pielīdzināts atmiņām par kopā ar vectēvu pavadīto laiku: *cik gan domās daudz to balto veļu/ viņam līdz kas smiltīs nepazuss* (Šutka 1929: 310). Dzejoļi tiek atvērta iekšējā laika dimensija, kurā nav iespējams mirt, kamēr kāds atceras.

Latvijas brīvvalsts laikā, neskaitot dažus gadījumus vai sakritības, aplūkoto bērnu periodisko izdevumu novembra numuros dominēja 18. novembra svinības, apraksti par neatkarības cīņām un kritušo kareivju piemiņa. Savukārt Latgales katoļu izdotajos mēnešrakstos „Saulēite”, „Katōļu Dzeive” ir vērojama citāda situācija. Šos žurnālus, kā jau minēts agrāk, gan nevar nepārprotami saukt par bērnu periodiku, un latviskais katoļu diskurss ļauj izjust iespējamās konfesionālās atšķirības. Minētajos latgaliešu žurnālos nāves un mirušo piemiņas temats tika skarts gandrīz katrā novembra numurā, sākot ar pirmo to izdošanas gadu. Tāpat kā lietuviešu žurnālos, arī latgaliešu periodikā jaunatne tika aicināta gan sakopt kapus, jo kapi nedrīkst aizaugt ar zāli – *Patiši myusu kopsatas ir porok aplaistas. Voi tai byutu jocinej myusu dorgi aizgojeji?* (Broks 1930: 366–367); gan lūgties par mirušo dvēselēm, jo *paleidzūt cītušom dvēselēm, sevi gatavojam uz myužeigu svātlaimeibu, sadabojam sev jaunus aizbiļdnus pi Dīva* (Apšiniķs 1935: 4).

Atšķirīgi no pārējiem latviešu bērnu žurnāliem latgaliešu izdoto žurnālu novembra numuros labi saderēja gan valsts dzimšanas svētku minēšana un kritušo tautas brīvības cīnītāju piemiņa (11. un 18. novembris), gan Dvēseļu dienas pieminēšana. Tautas gars tika pielīdzināts dvēselēm, kuras cieš šķīstītavas mokas: *Tautas misa ir breiva, bet tautas gors ir aspists un slyms* (Biedris 1928: 2). Citētā raksta autoraprāt, tautas garu var atbrīvot tikai jaunās paaudzes darbs un tradīciju saglabāšana (turpat).

Ir pamanāms, ka Lietuvas bērnu mēnešrakstos vienā kalendārajā mēnesī iekrītošo svinamo dienu izvēle izdevējus stimulēja izšķirties, kurš datums vai notikums valsts kontekstā ir svarīgāks. Žurnālos ar atklātu katolicisku virzienu („Šaltinēlis”, „Žvaigždutē”) Dvēseļu dienas konteksts ir jūtams spilgtāk, bet citos, piemēram, žurnālā „Žiburēlis”, minētos svētkus izkonkurēja Latvijas neatkarības proklamēšanas svētki un – kopā ar tiem – tautas varoņu un tautas pagātnes aktualizācija. Arī poļu okupētās (1920. g. 9. oktobrī) Viļņas konteksts inspirēja pastiprināti godināt par valsts brīvību kritušos karavīrus un pieminēt Lietuvas armijas dienu, kura kopš 1918. gada tiek svinēta 23. novembrī. Līdzīga tendence minēt kaimiņvalstu neatkarības proklamēšanas svētkus pastāvēja arī Latvijas bērnu un jaunatnes žurnālos, tāpēc par tēviju kritušo godināšana un tautas vēsturiskās atmiņas diskurss tika aktualizēts ne tikai novembrī, bet arī februārī, solidarizējoties ar Lietuvu un Igauniju. Tautas pagātnes atdzīvināšana tagadnē rosināja jauno paaudzi turpināt tradīciju un projektēt savu dzīvi pēc savu senču vai tēvu parauga. To pārliecinoši atklāj 1935. gada „Latvijas Jaunatnē” publicētā raksta autors, citējot Francijas maršala Ferdinanda Foša vārdus: *Vienmēr to lai pieminam, nekad lai neaizmirstam, jo [...] mūžīgi dzīvo tikai tās tautas, kas māk atcerēties* (Kalniņš 1935: 162).

Secinājumi

Latviešu un lietuviešu bērnu periodikā, kas tika izdota līdz 1940. gadam,

pateicoties redaktoru vai ar institucionālo cenzoru prasībām saskaņotu materiāla atlasei un izkārtošanai, tika institucionalizēta ne tikai etniskās kopienas valoda, bet arī kultūra, kā arī īstenojās tautas lokalizācija telpā un laikā.

Tradicionālās kultūras robežas aplūkotajos bērnu izdevumos mainās atkarībā no tā, kas un kad runā tautas vārdā – garīdznieki, skolotāji, vienu vai citu konfesionālo vai ideoloģisko nometņu atbalstītāji, kā arī no tā, kāds ir tautas statuss administratīvajā un politiskajā iekārtojumā.

Valoda, visspilgtākā etniskās kopienas iezīme, lietuviešu un latviešu bērnu periodiskajos izdevumos ne vienmēr tika izmantota kā nacionālais simboliskā kapitāla elements. Gan valoda, gan tās lietotāju teritoriālā lokalizācija vairāk ir akcentēta lietuviešu periodiskajos izdevumos. Deklaratīvā pašnoteikšanās tendence (valsts un tautības akcentēšana izdevumu nosaukumos un tekstos, Lietuvas karšu zīmēšana) liecina par iedarbinātu tautas teritoriālās un kultūrvēsturiskās robežas aizstāvošo mehānismu, kurš izveidojās valstiskuma, valsts teritoriju un nacionālās identitātes zaudēšanas draudu ietekmē. Latviešu bērnu periodikā šajā ziņā ir pamanāmas atšķirības: dažos izdevumos („Bērnu Pastnieks”, „Bitīte”) latviešu valoda tiek izmantota tikai veiksmīgākai etniskās kopienas pakļaušanai Baznīcas un oficiālās politikas mērķiem, citos („Jaunības Draugs”, „Jaunības Tekas”, „Cīrulītis”, „Sauleite”) – nacionālā valoda tiek iekļauta nacionālo simbolu izlasē, bet tās simboliskais kapitāls tiek palielināts, aktualizējot tradicionālo kultūru (folkloru, etniskās tradīcijas, paražas), tautas vēsturisko atmiņu (ievērojamu tautas kultūras darbinieku biogrāfijas, tautas sakari ar dižciltīgajiem vai svētajiem), publicējot oriģināldaiļliteratūru.

Bērnu izdevumu periodiskums un cikliskums institucionalizēja to lasītāju dzīves ritmu un laiku. Bērnu periodisko izdevumu kalendāra reģistru līdz 1918. gadam galvenokārt veidoja gadskārtu maiņa un ar to saistītais agrārās sabiedrības dzīvesveids, reliģiskās tradīcijas, tautas vēsturei un kultūrai svarīgi notikumi, slavenu kultūras darbinieku dzimšanas un nāves datumi. Brīvvalstu laikā kalendārs tika papildināts ar svarīgiem notikumiem nacionālās valsts dzīvē.

Bērnu periodikas kalendārā cikla kontekstā tradicionālās kultūras maiņas robežpunkti, kā arī tautas teritoriālās iezīmēšanās un vēsturiskās atmiņas konstruēšanas mehānisms visvairāk izpaužas tautas mirušo piemiņas tradīcijās. To interpretācija atšķiras atkarībā no tā, kas tiek akcentēts – individuālā cilvēka mūža beigas vai nāve tautas vēstures kontekstā. Gan latviešu, gan lietuviešu bērnu periodiskajos izdevumos nāves un mirušo diskurss visvairāk ir aktualizēts kalendārā gada beigu numuros, īpaši novembrī. Līdz 1918. gadam kristietiskā mirušo piemiņas diena bērnu periodikas kalendārā vēl netiek iekļauta – aplūkoto izdevumu rudens un ziemas numuros tiek novērota bārenības temata popularitāte, kā arī tradicionālo veļu laika folkloras žanru (pasaku par ubagiem un bāreņiem, mitoloģisko teiku par staigājošiem veļiem) aktualizācija. Brīvvalstu apstākļos tradicionālo veļu laika nošķaņu latviešu bērnu žurnālos, ap 30. gadu vidū arī dažos lietuviešu žurnālos („Žiburēlis”, „Vyturys”), nomainīja Latvijas valsts proklamēšanas svinības, par

tautas brīvību kritušo daudzinašana. Tostarp lietuviešu un latgaliešu periodikā („Šaltinēlis”, „Žvaigždutē”, „Kregždutē”, „Sauleite”) katoļu svinamās Dvēseļu dienas ietekmē bija ne tikai aktualizēts kristietiskais pienākums lūgties par mirušo dvēselēm, bet paturēts diezgan bagāts tradicionālo veļu laika žanru un tematu klāsts. Tautas vēsturiskās atmiņas stiprināšanas nepieciešamība Dvēseļu dienas tradīciju nozīmi katoļu izdevumos paplašināja ar tautas interesi – bērni tika aicināti godināt kritušos karavīrus un sakopt viņu apbedījuma vietas. Svinīgu pasākumu organizēšanas, atceres vietu ierīkošanas tendence ietekmēja arī privāto jomu – ap 30. gadu vidū intensīvi, it īpaši Lietuvā, tiek izplatīts aicinājums ne tikai lūgties par ģimenes mirušo dvēselēm, bet arī uzkopt kapu kopiņas, piedalīties tautas masveida rituālos un tā iezīmēt savu personisko pagātni tautas vēsturē. Tautas tradīciju un rituālu atainojums un skaidrojums bērnu periodikā ne tikai konstruēja tās lasītāju nacionālo identitāti, bet arī nostiprināja to vietu nacionālajā kopienā un papildināja tautas vēstures izpratni ar tautas nākotnes garantu.

AVOTI

- Antanukas (1907). Pasišnekēšiai. *Šaltinēlis*, 5. 14.
- Antanukas (1909a). Pažinkime Lietuvą. *Šaltinēlis*, 26 (6. jūlijs). 102–104.
- Antanukas (1909b). Lietuvos žemėlapis. *Šaltinēlis*, 27 (13. jūlijs). 106–107.
- Antons (1910). Visskaistākais ceļš. *Jaunības Tekas*, 1 (1. janvāris). 1–3.
- Apšiniņš, Pēteris (1935). Īgōdōsim pat nūmyrušim. *Sauleite*, 11 (1. novembris). 4.
- [B. a.] Tamuļu bērni (1901). *Jaunības Draugs*, 2. 49–50.
- [B. a.] Romanova nama 300 gadu jubileja (1913). *Bitīte*, 5–6. 35.
- [B. a.] Kaip našlaitis Kristų penėjo: pasaka (1927). [Pierakstīja Jons Streckis, Vieķšneļos, 1924.] *Žvaigždutē*, 10 (1. oktobris). 175–176.
- [B. a.] Starptautiskās skolu korespondences šema (1924). *Latvijas Jaunatne*, 4–5 (9. augusts). 11.
- [B. a.] Žmonių vėlės: pasaka (1931). *Žvaigždutē*, 21 (1. novembris). 483–484.
- [B. a.] Vėlinių naktį: pasaka (1932). *Žvaigždutē*, 21 (1. novembris). 331–332.
- [B. a.] Ar pažišti Lietuvą (1939)? *Žiburėlis*, 7. 4. vāks.
- Bernāns, VI[adislavs] (1939). Sērsnas. *Sauleite*, 11 (1. novembris). 18.
- Bērziņš, Ludis (1934a). Aizgājušo draugu diena. *Cīrulītis*, 7 (1. decembris). 1.
- Bērziņš, Ludis (1934b). Tie, kas nemirst. *Cīrulītis*, 7 (1. decembris). 2.
- Biedris (1928). Latvijas 10 godu naatkareibas jubileja. *Sauleite*, 11 (1. novembris). 1–2.
- Broks, J[ānis] (1930). Piminesim aizgojejus. *Katoļu Dzeive*, 11 (1. novembris). 366–367.
- Dziļleja, Kārlis (1929). J. Rainim. *Jaunais Cīrulītis*, 10 (1. oktobris). 268.
- Grīnbergs, Jānis (1901). Taurētājs. *Jaunības Draugs*, 11 (1. novembris). 335–336.
- Jankauskas, K[azys] (1935). Vėlinės kapinėse [pjesė]. *Vyturys*, 11. 7–14.
- Jasenauskas, A[domas] (1933). Marijos vaikams. *Šaltinēlis*, 23 (11. novembris). 243.
- Jaunsudrabiņš, Jānis (1910). Tēvu zemes mīlestība. *Jaunības Tekas*, 2 (1. februāris). 104–106.
- Kalniņš, V. (1935). Mūsu dārgo kaimiņu valsts svētkos. *Latvijas Jaunatne*, 110 (1. februāris). 161–162.
- Kamardietis, A. (1911). Maldu ugunis un spoki. *Jaunības Tekas*, 1 (1. janvāris). 68–76.
- Krastiņš, F. (1904). Bagatais un nabagais: pēc „Br. Grimm”. *Jaunības Draugs*, 12 (1. decembris). 378–380.
- Kripaitienē, P. (1929). Senelēs pasakojimai Vėlinių dienoj. *Šaltinēlis*, 21 (2. novembris). 164–165.

- Krolls, O. (1924). Jaunatnes pašdarbība. *Latvijas Jaunatne*, 4–5 (1. augusts). 9.
- Legas, P[aulis] (1935). Iš Ežerų krašto. *Kregždutė*, 11–12. 128.
- Lieknis, J. (1934). Zemnieki Kurzemē hercogu laikos (16. un 17. g. s.). *Jaunais Cīrulītis*, 4 (4. aprīlis). 138–140.
- Mežnieks, K. (1910). Rīgas pagātne. *Jaunības Tekas*, 6 (1. jūnijs). 405–415.
- Onkuls Teodors [Teodors Grīnbergs] (1914). Mīļie bērni! *Bitīte*, 23–24. 16.
- Plute, Vilis [Vilis Olavs] (1903). Viesturs. *Jaunības Draugs*, 3 (1. marts). 7–11.
- Prietelīus (1929). Kariņ kapai. *Žvaigždutė*, 11. 258–259.
- R. Kl. (1904). Ansis Liventals. *Jaunības Draugs*, 4 (1. aprīlis). 112–115.
- Rozēns, Juris (1901). Mūsu mērķis. *Jaunības Draugs*, 1 (1. janvāris). 1.
- Seržāns, K[ārlis] (1904a). Auseklis. *Jaunības Draugs*, 3 (1. marts). 71–73.
- Seržāns, K[ārlis] (1904b). Pirmais Lietavas karalis Mintauts. *Jaunības Draugs*, 4 (1. aprīlis). 106–111.
- Stp. A. (1934). Vēlinēs Kaune. *Žiburēlis*, 11. 9–10.
- Šutka, Aleksandrs (1929). Kur nevarēju mirt. *Jaunais Cīrulītis*, 11 (1. novembris). 310.
- Tautvilas [Stasys Tijūnaitis] (1910). Laimē. *Šaltinēlis*, 41 (15. (2.) novembris). 187–188.

LITERATŪRA

- Anderson, Benedict (1999). *Īsivaizduojamos bendruomenēs*. Vilnius: Baltos lankos.
- Auryla, Vincas (1986). *Lietuvių vaikų literatūra*. Vilnius: Vaga.
- Balys, Jonas (2013). *Lietuvių kalendorinės šventės: Iš Jono Balio palikimo*. Vilnius: Mintis.
- Bula, Dace (2011). *Mūsdienu folkloristika: paradigmas maiņa*. Rīga: Zinātne.
- Carus, Marriane (1996). Childrens magazines. Peter Hunt (ed.). *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*. London: Routledge.
- Dundulienė, Pranė (1990). *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius: Mokslas.
- Grigulis, Arvīds, Treijs, Rihards (1992). *Latviešu žurnālistikas vēsture: no pirmsākumiem līdz pirmajam pasaules karam*. Rīga: Zvaigzne.
- Klimka, Libertas (2008). *Tautos metai*. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba.
- Līdeks, Osvalds (1991). *Latviešu svētki. Latviešu svinamās dienas*. Rīga: Scentia.
- Löfgren, Orvar (1991). The Nationalization of Culture: Constructing Swedishness. *Studia ethnologica*, 3. 101–116.
- McLuhan, Marshal (2003). *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai*. Vilnius: Baltos lankos.
- McQuail, Denis (2010). *Mass Communication Theory*. 6th ed. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage. <http://www.bou.ac.ir/Portal/File/ShowFile.aspx?ID=0e828f7d-a9a2-4b39-9e11-ae42baeadf5>, sk. 12.12.2014.
- Olupe, Edīte (1992). *Latviešu gadskārtu ieražas*. Rīga: Avots.
- Osmanis, Jāzeps (1977). *Saules akmens: Latviešu bērnu literatūras gadu gaita*. Rīga: Liesma.
- Raguotienė, Genovaitė (1995). Lietuvių vaikų periodika: pradžia ir raida iki 1940 metų.
- K. Urba (sud., 1995). *Vaikų literatūros patirtis: straipsnių rinkinys*. Kaunas: Šviesa. 274–323.
- Skudra, Ojārs, Dreijere, Vita, Zelče, Vita (2010). Vēsture, preses diskursi un identitātes.
- O. Skudra (red., 2010). *Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes*. Rīga: Latvijas Universitātes SPPI. 2–8.
- Smith, Anthony D. (1994). *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Prada.
- Smith, Anthony D. (2010). *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity.
- Stikāne, Ilze (2005). *Vērtību pasaule latviešu bērnu literatūrā*. Rīga: RaKa.
- Tēraudkalns, Valdis (2005). 1905. gada revolūcija: vēsturiski teoloģiskas refleksijas. *Starptautiskas konferences „Informācija, revolūcija, reakcija: 1905–2005” (2005. gada 23.–25. novembris, Rīga) materiālu krājums*. Rīga. 34–44.
- Urbanas, Vytautas (2002). *Lietuvos žurnalistikos istorija*. Kaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.